

*К.Банек** (м. Краків, Польща)

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ**

Кожного року в усьому світі, особливо в англомовному просторі, з'являється зростаюча кількість наукових і науково-популярних праць з питань, дотичних до співвідношення між сферами релігії і політики. Це свідчить, з одного боку, про ріст важливості й актуальності цих проблем, а з іншого – про велике зацікавлення дослідників до такого роду питань. Ці праці концентрують свою увагу насамперед на зв'язках і процесах, що відбуваються у світі ісламу, зокрема на стику ісламо-християнському. На основі цього можна говорити, що на наших очах твориться нова наукова дисципліна, яку, на взірць існуючих вже релігієзнавчих дисциплін (філософії релігії, психології релігії, соціології релігії і географії релігії), можна назвати **політологією релігії**.

Зв'язок сфери релігії із сферою політики та їх взаємні впливи були очевидними віддавна і, у зв'язку з цим, мусили цікавити багато поколінь науковців. Зв'язки ці були особливо явними у випадку співвідношення: влада світська і влада релігійна (жрецька). З огляду цього варто навести принаймні кілька характерних прикладів. Відомо, що в стародавні часи мирні договори укладали, як правило, правителі, але робили це вони від імені головних божеств, що опікувалися даним народом і разом з тим були свідками і гарантами тих договорів. Юридичні кодекси (наприклад Хамураппі) впроваджувалися за уповноваженням авторитетного божества, “головної справедливості”. Божество ж те стало згодом на охороні тих кодексів. Царі месопотамських народів (лугаль, енсі) визнавалися лише із когось з родів намісників чи губернаторів головних божеств тих народів.

* Банек К. – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту релігієзнавства Ягелонського університету.

** © Банек К., 2002

Виходячи з цього, король Вавилону під час свята Нового Року (акіту) складав свої повноваження перед Мардукієм (а король Ассирії – перед Ассурем), відбував церемонію спокути перед статуєю останнього, а вищий жрець Мардука давав йому ляпаса і від імені бога повертав владу на наступний рік.

В стародавній Греції існував звичай, коли здійснення якогось важливого свята (наприклад, олімпійських ігр) унеможлиблювало виступ окремих полісів у військові походи, навіть у випадку загрози з боку потужного агресора. З іншого боку, фараони єгипетські, королі хетські та ізраїльські, імператори китайські й японські, володарі ацтеків, майя та інків для найвищих управлінців греків і римлян відігравали незвично важливу роль в організації релігійного культу.

Прикладів такого типу зв'язків можна подати дуже багато також з часів пізніших: коронація Карла Великого на цезаря папою Леоном III; проголошення клятви на короля німецького Генріха IV папі Георгові VII і політична ратифікація цієї клятви; заангажування європейських монархів в хрестових походах (метою яких було відшукування Гробу Господнього); боротьба за інвестиції між королями і папами, релігійні війни (наприклад, проти альбігойців, катарів, гуситів, в часи Реформації); ісламський фундаменталізм тощо. Немає чогось дивного в тому, що поставлені вище проблеми знайшли своє висвітлення у багатьох наукових працях, часто дотичних, як історичних, так і сучасних.

Як вже зазначалося вище, можна прийняти, що предметом досліджень, характерним для політології релігії, є **взаємовплив сфери релігії і сфери політики**. Це питання, особливо при віднесенні до сучасного часу, знаходиться в центрі зацікавлення багатьох науковців всього світу, особливо політологів, істориків, соціологів та релігієзнавців. Можна також говорити, що політологія релігії є на сьогодні в стані народження, або ж в такій самій ситуації, в якій була географія релігії наприкінці 40-х років ХХ ст., коли спеціалісти досліджували цю проблему і одночасно з'явилися особисті публікації, в яких піднімалася дана проблематика. Однак немає зараз ґрунтовної праці, яка б конституювала як наукову і навчальну дисципліну політології релігії, праці, яка б чітко окреслила, чим є і чим повинна займатися вона – так, як це зробив з географією релігії П.Деффонтанес, який у 1948 р. видав “Географію релігії”. На сьогодні не маємо напрацювань, які б розмістили політологію релігії в рамках релігієзнавства як його дисципліни.

Перш за все спробуємо окреслити огляд тематичних характеристик для політології релігії. Або, говорячи інакше, утвердити, в яких прошарках нашої (тобто людської) діяльності відбувається взаємний вплив релігії і політики найбільш очевидно і найлегше для описання. Очевидно, що на початку кожна пропозиція такого типу не є остаточною відповіддю. Це є одна (приватна) думка в дискусії з цієї теми. Виходячи з такого стану речей, пропоную, щоб до складу політології релігії зарахувати наступні проблеми:

1. Великі пророки і реформатори релігії. (Наприклад: Ехнатон, Мойсей, Заратустра, Конфуцій, Будда, Мані, Магомет, Я.Гус, гуру Нанак, М.Лютер, Ж.Кальвін, Накаяма Мікі, Мухаммед Ахмад або Махді з Судану та ін.). Перш за все – їх вплив на долю спільнот і політичну ментальність. При чому слід пам'ятати про те, що мова не йде про просту діяльність згаданих постатей на терені релігії, а про політичні й суспільні наслідки тієї їх діяльності.

2. Культ офіційних народних божеств (Ра і Амон в Єгипті, Мардук у Вавилоні, Ассур в Ассирії, Богині-Сонця в хетських народів, Ваал у державах Близького Сходу, Афіна в Афінах, Амагерасу в Японії та ін.), **а також релігійних патронів** (Лари і Пенати в Римі, Камі в Китаї. А в світі християнському патрунування держав, міст і регіонів географічних: св. Войцех і св. Станіслав в Польщі, св. Сергій Радонізький в Росії, св. Патрік і св. Бригіда в Ірландії, св. Сава в Сербії, св. Миколай в Україні, св. Жанна Д'Арк в Франції та ін.). Слід згадати й з останнього часу, бо 1 жовтня 1999 р. Папа Іван Павло II оголосив, що Європа має три патронки: дві святі із XIV ст. (Бригіда Шведська і Катерина з Сієну) і одна з XX ст. – замучена в концтаборі кармелітка Тереза (вихрещена єврейка Едіт Штейн).

3. Сакральні функції королів та владної еліти. В даному випадку мова йде не лише про участь в будівництві й фінансуванні святинь, а насамперед – про організацію релігійного життя: фараонів (визнаних як посередників між богами і людьми); королів ізраїльських, королів і їх родичів в Месопотамії (виконання священних функцій володарями і їх сестрами чи дочками); хетських володарів (які одночасно були найвищими священиками); фінікійських й ацтекських, королів і урядників грецьких (стратегів і архонтів базилевса, а також його дружини, що виконувала одночасно й функції дружини Діоніса), консулів римських і лукумонів етрусських, імператорів китайських і японських, халіфів сунітських в державах ісламських тощо).

4. **Політичні функції пророчі і ворожитські** (йдеться про пророцтва вавілонські, хетські й грецькі, особливо в значенні надрегіональному, як, наприклад, Дельфи, Додона, Дідума, Кларос; про пророків королівських в Ізраїлі; про Сивілу, книжки сивілійські, авгурські й харуспіцькі – в римлян і етрусків; друдів – у кельтів, заманів – у народів північної Азії і Америки тощо). І тут, подібно до того, як це було у випадку діяльності великих пророків і реформаторів релігії, проблема полягає не в дослідженні функціонування пророцтва взагалі, в дослідженні того, які наслідки могли мати і фактично мали їх висновки в сфері політичній та військовій. Думки пророчі (чи пророків) сягали питань, дотичних до оголошення (чи ні) війни, проведення (чи ні) битви, умов миру, підписання союзу, закладання нового міста чи визначення спадкоємця трону. Найкращим прикладом тут може бути історія, яка відбулася в Греції у 480 р. до н.е. Тоді, перед наближенням нападу перського короля Ксерксеса всі грецькі держави вислали послів до пророчиці (в Дельфах) із питанням: що робити: оборонятися чи ні? Відповіді пророчиці (ознайомленої із масштабами загрози) знищували бажання до організації будь-якого опору, мали, можна сказати із певністю, важливий вплив на рішення тогочасних грецьких держав. Також володар Лідії, Крезус, перед прийняттям рішення в справі оголошення війни Персії (половина VI ст. н.е.) зажадав перед тим думки дельфійської пророчиці. А ізраїльський пророк Хананіас з Гібеону на поч. VI ст. до н.е. напередодні сподіваного нападу вавілонського публічно пророкував швидке знищення вавілонського ярма, заохочуючи в такий спосіб короля і його родичів до організації збройного опору.

5. **Війни релігійні** (проти ересей святі війни в давнім Ізраїлі, “святі війни” в Греції, джихад в ісламі, хрестові походи, організовані всім християнським світом проти ісламу, а також проти слов’ян полабських, війни проти альбігойців, катарів, гуситів, війни часів Реформації), **а також конфлікти й агресивне ставлення на релігійному ґрунті** (переслідування євреїв в державах Південної та Західної Європи, фундаменталізм ісламський й пов’язаний з ним тероризм, конфлікти індусько-мусульмансько-сикхські в Північній Індії, конфлікт ізраїльсько-арабський, конфлікт в Північній Ірландії і на Кавказі).

Слід взяти до уваги, що причини агресії та прояви ворожості можуть бути скеровані: 1) “на ззовні”, перш за все проти визнавців інших релігій, що могло призвести до релігійних воєн (наприклад, хрестові походи) чи до переслідувань релігійних (наприклад, євреїв у

середньовічній Європі). Так з'явилися мученики, особливо масово серед перших християн, а згодом також серед християнських місіонерів, найбільше в мусульманських країнах; 2) “в середину”, перш за все проти сповідників тієї ж самої релігії у випадку визнання їх за відступників чи серед мало ревних (старанних). Наприклад, процеси проти безбожників у стародавній Греції, діяльність зелотів під час війни єврейської в 66-70 роках; іконоборство у Візантії, Знищення у VIII-XI ст. прихильників містичного напрямку в ісламі – суфізму – ортодоксальними угрупованнями; непримирима боротьба у IX-XII ст. в лоні ісламу сунітів з шиїтами і їх відгалуженнями; конфлікти між християнством східним (візантійським) і західним (римським); діяльність Інквізиції; війни релігійні часів Реформації; конфлікт младотурків з ортодоксами на поч. XX ст. в Туреччині; боротьба наприкінці XX ст. між сунітами та шиїтами в Афганістані; боротьба фундаменталістів з ортодоксами в Ірані. Варто в цьому зв'язку нагадати також про прогнози, які у зв'язку із такого типу подіями з'являються час від часу, а особливо про відому концепцію С.Хунтінгтона (S.Huntingtona), згідно з якою світ рухається в напрямі неминучої глобальної конфронтації світу західного (християнського) із світом східним (мусульманським).

6. Федерації релігійні (амфікціїони – так як в світі грецьким, так і поза ним, наприклад, амфікціїон ізраїльський, етрусський, полінезійський) і політично-релігійні (федерація гібеонська, пентаполіс Філістинський, союз 12 племен арамейських, ізмаеліцьких і едоміських, релігійні конфедерації навколо Каркеміша, Алеппо, Союз Басків, Ліга Аркадійська, Союз Латинський, Ліга Лікійська, Ліга Ірокезів, африканські федерації племен Ярубуб, Ашантів й Еве та ін.).

7. Проблема народу “обраного” (в релігійному сенсі) і **пов'язання цього питання з націоналізмом** (євреї, японці, ацтеки), що супроводжується до підбурювання до бажання панувати над сусідніми народами.

8. Політичні партії, що базуються на релігійних засадах: партії християнські (католицька фракція і Центр в Пруссії, Союз католицький в Бельгії, Християнсько-соціалістична партія в Австрії, ZChN в Польщі), власне християнські – схвалені в 1901 р. Папою Левом XIII (Християнсько-демократична унія в Німеччині, Християнсько-соціалістична консервативна народна партія в Швеції, Християнська демократія у II Речі Посполитій та ін.); партії ісламські (Хазболлах в Лівані, Народний фронт ісламський в Судані, Брати мусульмани в Єгипті, партія духовних мусульман в Пакистані,

ісламський фронт спасіння в Алжирі тощо); впливові братства релігійні в мусульманських державах (кадірія в Мавританській республіці ісламській, сануссія в Лівії); партії індуські (Форум у справі пробудження індуїстів, Світовий Конгрес індуїстів); а також партії, що проголошують антирелігійні засади та їх діяльність в межах світових поглядів на політичні системи.

9. Системи співвідношення між організаціями державними і релігійними (домінування держави, домінування релігійних організацій, конкордат, розділ інституцій релігійних і державних);

10. Інші можливості:

а). Держави теократичні: наприклад, Куммані в Східній Анатолії; держави Інків і Ацтеків; даоїстична “держава” в Західній Китаї, що існувала від II ст. н.е. до 1927 р.; Тибет від XVI ст. до 1950 р.; Держава католицька в Італії в 756-1850-х роках; держава Хрестоносців, Королівство Саудівської Аравії, базоване на релігійних засадах ваххабізму; Діна (мусульманська держава, створена у долинах рік Нігер і Бані, виникла внаслідок святої війни Фуланів, існувало в 1815-1893 роках); Ємен в 1918-1962 роках; Ватикан.

б). Сакралізація права (наприклад, право шариату в мусульман).

в). Прийняття нових релігій народами за рішенням монархів, зокрема, християнства у Вірменії на початку IV ст., в державі Франків (Хлодвіг, біля 500 р.), Болгарії (Борис I, 866 р.), Київській Русі (Володимир, 988 р.), Литві (Мендог, 1251 р.) та ін.

При цьому варто пам'ятати, що в Литві ситуація була дуже тривожною, оскільки Мендог прийняв християнство з рук Ордену Хрестоносців, а це було християнство західне, католицьке (подібно до того, як це сталося пізніше з Ягеллом). Одночасно з тим – під впливом сильних впливів руських – князі литовські приймали і християнство східне, православне. Згідно із інформацією, що містить Літопис Новгородський, біля 1240 р. князь литовський Довмонт, родич Мендога, охрестився у Пскові (разом із 300 бійцями свого війська), прийнявши в такий спосіб православ'я. Так само вчинив і син та спадкоємець Мендога на великокнязівському троні). Протягом всього XIV ст. у Великім Князівстві Литовським династії часто приймали католицизм чи православ'я. Наприклад, мама великого князя Ягелли, княжна тверська Юліана, була ревною православною і свого сина хотіла одружити із дочкою московського князя Дмитрія Донського. В такому випадку Ягелло, згідно із побажаннями своєї мами та князя Дмитрія мав би прийняти православ'я. І тим самим Литва ввійшла б в

сферу православ'я. Сталося однак інакше, оскільки Ягелло одружився із польською королевою Ядвігою і прийняв у 1386 р. католицизм. Вже в наступному році в Литві було впроваджено католицизм.

Слід визнати, що деякі із запропонованих тут тем вже добре опрацьовані дослідниками, як політологами, та й релігієзнавцями. Найпершим прикладом цього може бути тема №3, якій був присвячений VIII Конгрес Міжнародної Асоціації істориків релігії (Рим, 1955 р.). Інші ж питання вимагатимуть ще опрацювання (з точки зору політології релігії). Наприклад, проблема “великих пророків і реформаторів релігії” чи “політичні функції пророкувань”, що може призвести до змін певних усталених поглядів з тематики питань політичних і військових в стародавні часи (наприклад, фактичної ролі провидців політичних чи вождів в прийнятті важливих рішень, значною мірою залежних від думки пророків чи вісників). В будь-якому разі ці проблеми є відкритими і маємо надію, що в найближчому майбутньому відбудеться опрацювання ґрунтовних узгоджень й уточнень у цій сфері. Оскільки мова йде про те, щоб в розвитку цієї незвичко динамічної останніми роками дисципліни – політології релігії – голос релігієзнавців був однаково міцним, як і голос політологів, істориків чи соціологів. Говориться про вивчення надзвичайно важливих зв'язків і процесів, що мають місце однаково як сотню чи тисячу років тому, так і зараз.

*Переклад статті здійснив
кандидат філософських наук О.Саган*